

UCHWAŁA NR LX-462-23
RADY MIEJSKIEJ W ANDRYCHOWIE

z dnia 29 czerwca 2023 r.

**w sprawie: zmiany Uchwały Nr XXX-225-20 Rady Miejskiej
w Andrychowie z dnia 17 grudnia 2020 roku w sprawie przyjęcia
Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz
Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w Gminie Andrychów na lata
2021-2026**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dziennik Ustaw z 2023 roku, pozycja 40 z późniejszymi zmianami) w związku z art. 6 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dziennik Ustaw z 2021 roku, pozycja 1249 z późniejszymi zmianami)

Rada Miejska uchwała, co następuje:

§ 1. W uchwale Nr XXX-225-20 Rady Miejskiej w Andrychowie z dnia 17 grudnia 2020 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w Gminie Andrychów na lata 2021-2026 wprowadza się następujące zmiany:

1) tytuł uchwały otrzymuje brzmienie:

„w sprawie przyjęcia Gminnego Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej w Gminie Andrychów na lata 2021 – 2026”;;

2) § 1 otrzymuje brzmienie:

„Przyjmuje się Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej w Gminie Andrychów na lata 2021 – 2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.”;;

3) uchyla się załącznik do uchwały pn. „Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w Gminie Andrychów na lata 2021-2026”, a w to miejsce wprowadza się nowy załącznik do uchwały pn. „Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej w Gminie Andrychów na lata 2021 – 2026” w brzmieniu jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Andrychowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w sposób zwyczajowo przyjęty.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Roman Babski

Załącznik do uchwały Nr LX-462-23
Rady Miejskiej w Andrychowie
z dnia 29 czerwca 2023 r.

Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej na lata 2021 – 2026

Opracowany w Ośrodku Pomocy Społecznej w Andrychowie

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE

I. Przemoc domowa w świetle obowiązujących przepisów prawa

II. Charakterystyka zjawiska przemocy domowej

1. Definicja przemocy

2. Cykl przemocy domowej

3. Skutki przemocy

III. Diagnoza zjawiska przemocy na terenie Gminy Andrychów na podstawie badań i danych Ośrodka Pomocy Społecznej

1. Analiza uzyskanych danych- prezentacja wyników badań

2. Formy i uwarunkowania przemocy domowej

3. Przeciwdziałanie i ochrona osób doznających przemocy domowej

4. Analiza problemowa SWOT

5. Rekomendacje do działań profilaktycznych na terenie gminy

Andrychów

IV. Cele i realizacja programu

BIBLIOGRAFIA

WPROWADZENIE

Przemoc domowa jest destrukcyjnym i głęboko zakorzenionym w normach kulturowych zjawiskiem społecznym. Przyczyny stosowania przemocy mogą być różne. Może mieć związek z brakiem więzi emocjonalnych i brutalnością w domu rodzinnym, a także z przeżywaną frustracją, stresem, z zaburzeniami psychicznymi, z uzależnieniami a także z ubóstwem. Uwarunkowań tego zjawiska dopatruje się również w tradycjach, zwyczajach i przekonaniach funkcjonujących w naszym społeczeństwie. Przez wieki trwało silne, społecznie uznawane przyzwolenie na przemoc wobec najbliższych, w szczególności krzywdzenie dzieci i kobiet. Wciąż w wielu środowiskach istnieje społeczna akceptacja bicia dzieci, stosowania kar cielesnych oraz przekonań związanych z rolą mężczyzny w rodzinie jako „pana i władcy”. Kluczowe znaczenie ma dziedziczenie wzorca przemocy z rodziny pochodzenia. Dzieci wychowujące się w rodzinach uznających przemoc jako formę rozwiązywania konfliktów uczą się zachowań dorosłych oraz identyfikują się z postawami, których są świadkami albo osobami doświadczającymi przemocy. Wiele osób stosujących przemoc domową w chwili popełnienia czynu jest pod wpływem alkoholu, który osłabia kontrolę nad zachowaniem i zwiększa prawdopodobieństwo reagowania złością i gniewem na trudności oraz niepowodzenia życiowe. Przemoc domowa jest zjawiskiem trudnym do ujawnienia w związku z tym, że osoby doświadczające przemocy boją się, wstydzą, często nie wierzą w skuteczność. Nie bez znaczenia jest fakt, że osobę doświadczającą przemocy i osobę stosującą przemoc łączą bliskie więzi rodzinne i emocjonalne. Przemoc domowa może być przyczyną poważnych szkód osobistych, społecznych i zdrowotnych. Zjawisko to, ze względu na swoją złożoność, zasługuje na miano problemu interdyscyplinarnego i wymaga międzysektorowej ciągłej współpracy wielu instytucji i organizacji pośrednio lub bezpośrednio związanych z problematyką przemocy domowej.

Do przeciwdziałania przemocy domowej niezbędna jest interdyscyplinarna wiedza o jej skomplikowanych uwarunkowaniach psychologicznych, zróżnicowanych przyczynach i złożonych konsekwencjach dla wszystkich członków rodziny.

Strategicznym celem Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej na lata 2021 – 2026 jest przeciwdziałanie zjawisku przemocy domowej oraz zwiększenie skuteczności pomocy dla rodzin, w których ten problem występuje. Program zakłada podejmowanie kompleksowych działań skierowanych do wszystkich osób uwikłanych w przemoc domową. Stanowi wspólny, strategiczny plan działań realizowany wielopłaszczyznowo i ma za zadanie przyczynić się do usprawnienia systemu przeciwdziałania przemocy, ograniczyć skalę zjawiska przemocy oraz poprawić kondycję rodzin w Gminie Andrychów.

I. PRZEMOC DOMOWA W ŚWIETLE OBOWIĄZUJĄCYCH PRZEPISÓW PRAWA

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w art. 18 i 71 wskazuje, że instytucja rodziny jest objęta szczególną ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej, a jej dobro Państwo ma obowiązek uwzględnić w swej polityce społecznej, zwłaszcza poprzez udzielanie szczególnej pomocy rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji społecznej.

Przepis art. 33 Konstytucji wskazuje, że kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym, natomiast zgodnie z art. 72 Konstytucji, Rzeczypospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka, a każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

Jak wynika z ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy domowej, do zadań własnych gminy należy opracowywanie

i realizacja gminnego programu przeciwdziałania przemocy domowej oraz ochrony osób doznających przemocy domowej, poradnictwa i interwencji w zakresie przeciwdziałania przemocy w szczególności poprzez działania edukacyjne służące wzmocnieniu opiekuńczych i wychowawczych kompetencji rodziców w rodzinach zagrożonych przemocą domową, miejsc w ośrodkach wsparcia, tworzenie zespołów interdyscyplinarnych. Należy podkreślić, że wszystkie te działania realizowane były w ramach poprzednio obowiązującego Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020. W kolejnych latach planuje się kontynuację ww. działań oraz rozwój i doskonalenie współpracy osób przeciwdziałających przemocy domowej z ramienia służb i instytucji.

Gminny Program Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej na lata 2021-2026 wpisuje się w cele i kierunki Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020, którego celem głównym jest zwiększenie skuteczności przeciwdziałania przemocy domowej oraz zmniejszenie skali tego zjawiska w Polsce.

Podstawę prawną niniejszego programu stanowią:

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy domowej,
- Ustawa z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej,
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy,
- Ustawa z dnia 26 października 1982r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi,
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Kodeks Postępowania Karnego,
- Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020,

- Małopolski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie do 2020 r.

II. CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA PRZEMOCY DOMOWEJ

1. Definicje

Definicje przemocy domowej można rozpatrywać z kilku perspektyw: perspektywy prawnej, moralnej, psychologicznej i społecznej. Ustawa z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej definiuje przemoc jako jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, wykorzystujące przewagę fizyczną, psychiczną lub ekonomiczną, naruszające prawa lub dobra osobiste osoby doznającej przemocy domowej: w szczególności narażające tę osobę na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia lub mienia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym. ograniczające lub pozbawiające je dostępu do środków finansowych lub możliwości podjęcia pracy lub uzyskania samodzielności finansowej, istotnie naruszające ich prywatność lub wzbudzające u nich poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia, w tym podejmowane za pomocą środków komunikacji elektronicznej.

Przemoc wobec bliskich przejawia się w różny sposób. I.Pospiszył¹ podkreśla, że pomysłowość ludzka w zakresie krzywdzenia drugiego człowieka wydaje się nie mieć granic. Przemoc „rozciąga się od „niewinnej” kpiny po wyrafinowane niszczenie poczucia własnej wartości, od „nieszkodliwego” poszturchiwania po bestialskie morderstwo, od zapomnienia po świadome uniemożliwianie zaspokojenia podstawowych życiowych potrzeb”. Skalę tych działań wyznacza stopień ich szkodliwości. Najbardziej rozpowszechniony

¹

https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7114/1/A_Filipek_Wspomaganie_czlowieka_doroslego_w_sytuacji_przemocy_w_rodzinie.pdf

katalog wyszczególnia następujące formy przemocy domowej:
przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną, materialną, nierzadko zwaną ekonomiczną (finansową) oraz zaniedbanie.

Zjawisko przemocy opiera się na wykorzystywaniu przewagi i własnej mocy wobec innych osób, przez co naruszane są podstawowe prawa tych osób do integralności, nietykalności, wolności wyrażania siebie i dokonywania wyborów.

2. Cykl przemocy domowej.

Specjaliści zauważyli, a osoby doznające przemocy domowej to potwierdzają, że **przemoc w bliskich związkach najczęściej nie jest zdarzeniem jednorazowym**. Cechuje ją szczególna dynamika, spowodowana tym, że akty napaści, przemocy cyklicznie się powtarzają tworząc tzw. „spiralę przemocy”. W **pierwszej fazie - narastania napięcia** – osoba stosująca przemoc jest zazwyczaj napięta, „czepia” się o wszystko. Drobne nieporozumienia powodują dalszy wzrost napięcia. Pojawia się agresja. Energia osoby doznającej przemocy jest skoncentrowana na wszystkich możliwych działaniach mogących zapobiec kolejnej awanturze. Zaczyna się czuć odpowiedzialna za zachowanie osoby stosującej przemoc. Często pojawiają się u niej różne dolegliwości fizyczne: bóle żołądka i głowy, bezsenność i utrata apetytu. Niektóre osoby wpadają w apatię, tracą energię do życia lub stają się niespokojne i pobudliwe nerwowo – jest to wynik narastającego napięcia. Często nie mogąc już tego wytrzymać, osoby doznające przemocy same wywołują awanturę, żeby już wreszcie „mieć to za sobą”. Osoba ta nie może nic zrobić, aby uniknąć kolejnej **fazy: - ostrej przemocy**. Osoba stosująca przemoc znajduje w zachowaniu osoby doznającej przemocy pretekst dla siebie, wywołuje awanturę używając poza przemocą fizyczną dominacji psychicznej. Niezależnie od tego jak się stara – wściekłość osoby stosującej przemoc coraz bardziej narasta, przemienia się ona w kata, rozładowuje swoje napięcie na

osobie doznającej przemocy i jest gwałtowna. Osoba doznająca przemocy może zostać pobita, zraniona, zagrożone może być jej życie, czuje się bezradna, bo nic nie pomogło w zatrzymaniu zachowania osoby stosującej przemoc, po ataku jest w szoku, odczuwa wstyd i przerażenie, jest oszołomiona, odczuwa złość i bezradność. Najczęściej wtedy decyduje się wezwać policję. Osoba stosująca przemoc okazuje wtedy skruchę i miłość. By uniknąć konsekwencji, zachowuje się tak jak osoba doznająca przemocy tego sobie życzy, przeprosza oraz obiecuje poprawę, a do przeprosin często dołącza prezenty. Zarówno ona jak i osoba doznająca przemocy zachowują się jak świeżo zakochana para, dlatego **trzecią fazę** nazywa się „**miodowym miesiącem**”. Osoba doznająca przemocy zaczyna wierzyć w deklaracje osoby stosującej przemoc, że zmieniła się, a przemoc była wyłącznie incydem, który się nie powtórzy. Faza miodowego miesiąca zatrzymuje osobę doznającą przemocy w cyklu tej przemocy, następnie faza ta mija i po niej następuje faza narastającego napięcia. Niesie ze sobą zagrożenie, bo kolejna faza ostrej przemocy bywa zazwyczaj gwałtowniejsza, co jest związane z większym zagrożeniem dla osób jej doznających. Zwykle fazy „miodowego miesiąca” się skracają, a fazy „narastającego napięcia” i „gwałtownej przemocy” wydłużają się i przebiegają bardziej dramatycznie. To, co kiedyś w fazie „miodowego miesiąca” było przyjemnością, przekształca się w unikanie przykrości, bólu i cierpienia. Po pewnym czasie faza „miodowego miesiąca” zanika całkowicie i pozostają tylko dwie fazy. Cykliczność przemocy sprawia, że osobom doznającym przemocy trudno jest podjąć działania, mające na celu jej zatrzymanie. Tym, bardziej, że wiele mitów, przekonań i stereotypów o rodzinie, mężczyznach i kobietach, rolach w rodzinie sprzyja i usprawiedliwia zachowania krzywdzące. „Brudy pierze się we własnym domu”, „mój dom - moją twierdzą”, „bliscy nie krzywdzą”, „dzieci i ryby głosu nie mają”, „jakiś porządek musi być”, „jak się dziecko nie boi to

się go nie wychowa” itp. Takie przekonania nakazują trzymanie spraw rodzinnych w tajemnicy przed obcymi, a dodatkowo czynią z dominacji i przemocy „cnotę godną pochwały”. Zamykają dom przed ingerencją z zewnątrz. Jest to jeden z najpowszechniejszych hamulców powstrzymujących reakcję osoby doznającej przemocy i innych ludzi - sąsiadów, policjantów, innych osób - na to, co się dzieje w rodzinie. Tak samo myślą osoby, które nie spieszą z pomocą bitej kobiecie, jak i dziecku szarpanemu w supermarkecie. Dlatego tak ważne jest edukowanie i zmiana społecznych przekonań na temat przemocy domowej. **„Odpowiedzialność za stosowanie przemocy zawsze leży po stronie osoby stosującej przemoc”².**

3. Skutki przemocy

Skutki przemocy mogą być bezpośrednie i odroczone. Zjawisko to odciska ogromne piętno na psychice osób jej doznających, a także jej świadków, zwłaszcza dzieci. Bezpośrednimi skutkami przemocy fizycznej są siniaki, zadrapania, stłuczenia, złamania, różnego rodzaju rany itp. obrażenia powstałe na skutek przemocy fizycznej, szczególnie ostre urazy organiczne, nierzadko wymagają doraźnej pomocy medycznej lub okresowej hospitalizacji. Osoba doznająca przemocy pozostaje w stanie ciągłego napięcia emocjonalnego, a jej organizm wytwarza szereg mechanizmów, mających pomóc jej przetrwać w nienormalnych warunkach. Odroczonym skutkiem doświadczanej przemocy może być pogorszenie stanu zdrowia, choroby psychosomatyczne, bezradność, trudności w relacjach z innymi ludźmi. Życie w ciągłym poczuciu zagrożenia może wywołać tzw. PTSD – zespół stresu pourazowego.

Przemoc domowa dotyka przede wszystkim kobiety, dzieci, ale również mężczyzn. Rozmiary tego zjawiska pozostają właściwie nieznane. „Określenie skali zjawiska przemocy domowej jest trudne,

a statystyki nie odzwierciedlają jej rzeczywistych rozmiarów. Jak wynika z Ogólnopolskiej diagnozy zjawiska przemocy w rodzinie³ jest to zjawisko stosunkowo częste a najbardziej rozpowszechniona jest przemoc psychiczna. Badania te wskazały, że przemoc ekonomiczna i seksualna to formy przemocy najmniej przez społeczeństwo rozumiane i są tematem tabu⁴. (...) W Polsce, podobnie jak w międzynarodowych badaniach wyniki pokazują, że przemoc osiąga różne środowiska, nie tylko patologiczne, nie tylko osób o niskim statusie społecznym, nadużywających alkoholu, a z takim poglądem zgadza się wielu badanych. Jednocześnie częste opinie badanych, że osoby doznające przemocy domowej akceptują swoją sytuację, czyli właściwie pomoc nie jest konieczna jest bardzo niepokojące. To wyraźny i pilny sygnał **potrzeby działań edukacyjnych przeciwdziałających stereotypom.**

III. DIAGNOZA ZJAWISKA PRZEMOCY NA TERENIE GMINY ANDRYCHÓW NA PODSTAWIE BADAŃ I DANYCH OŚRODKA POMOCY SPOŁECZNEJ

Głównym celem badania było oszacowanie skali i charakterystyka zjawiska przemocy domowej w Gminie Andrychów, jak również ocena gminnego systemu przeciwdziałania i zwalczania przemocy.

Diagnoza problemu przemocy została przeprowadzona na podstawie:

- analizy danych Ośrodka Pomocy Społecznej w Andrychowie oraz Gminnego Zespołu Interdyscyplinarnego – Koalicja Przeciw Przemocy w Andrychowie, statystyki Niebieskich Kart, poradnictwa specjalistycznego, rodzajów pomocy i działań profilaktycznych. Dane gromadzone były w latach od 2014 do 2019.
- diagnozy problemów społecznych na terenie Gminy Andrychów przeprowadzonej przez Oficynę Profilaktyczną w 2017 roku. Badania

³ Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, październik 2019 roku źródło: <https://static.im-g.pl/im/5/26198/m26198755.WYNIKI-BADANIA.pdf>

⁴ Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, październik 2019 roku

zostały przeprowadzane od października do listopada 2017 roku. W badaniu łącznie wzięło udział 100 mieszkańców, 22 sprzedawców i 1475 uczniów ze szkół podstawowych, zespołów szkół oraz szkół ponadgimnazjalnych. Miało ono na celu ukazanie skali problemów uzależnień społecznych na terenie Gminy, w tym zjawiska przemocy domowej⁵.

- badań zawartych w pracy magisterskiej pt. „Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów” z 2018 roku Akademii Ignatianum w Krakowie. Celem tej pracy było określenie: skali zjawiska przemocy domowej na terenie Gminy Andrychów; kto najczęściej doświadcza przemocy domowej, a kto jest jej sprawcą; jakie formy i uwarunkowania przemocy domowej występują najczęściej, jakie działania zapobiegawcze i profilaktyczne były podejmowane w gminie.⁶

1. Analiza uzyskanych danych – prezentacja wyników badań.

Gminę Andrychów zamieszkuje blisko 43 tys osób, z czego 51,22 % stanowiły kobiety, a 48,78 % mężczyźni (stan na 2019 rok). Liczba ludności gminy stanowi 23 % ludności powiatu, 1,27 % ludności województwa.

Jednoznaczne ustalenie liczby rodzin dotkniętych przemocą domową jest powszechnie uważane za bardzo trudne. Wynika to z faktu, że przemoc domowa jest w dużej mierze zjawiskiem ukrytym i wiele osób jej doświadczających ze strony bliskich osób nie zgłasza się po pomoc. Badania przeprowadzone na 100 dorosłych mieszkańcach Gminy Andrychów⁷ wykazały, że 13% badanych osób doświadczyło przemocy domowej. Jedynie 1% tej grupy objęty był procedurą Niebieskie Karty, co może oznaczać, że 12% ukrywa problem. Część

5 Diagnoza problemów społecznych na terenie Gminy Andrychów, Oficyna Profilaktyczna 2017

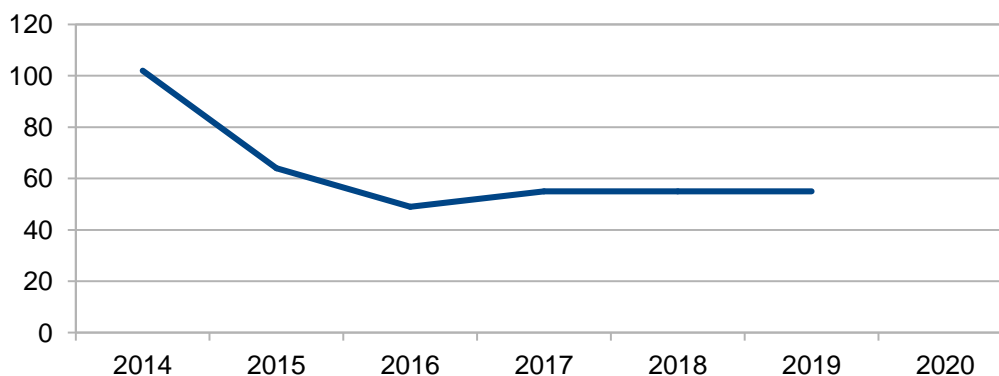
6 Natalia Stochel, Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, -praca magisterska pod kierunkiem dr Edyty Pindel Akademia Ignatianum w Krakowie

7 Diagnoza problemów społecznych na terenie Gminy Andrychów, Oficyna Profilaktyczna 2017

osób, które przyznały, że doświadczyły agresji ze strony małżonka w czasie kłótni, nie przyznały się do bycia osobą doznającą przemocy domowej. Fakt ten może być spowodowany racjonalizacją, usprawiedliwianiem osób stosujących przemoc, czy obwinianiem siebie. 66% badanych uważało, że nie istnieją okoliczności usprawiedliwiające stosowanie przemocy, 26% nie miało na ten temat zdania, a 8% usprawiedliwiało przemoc. Dane te nie zmieniły się znacząco od roku 2013, wówczas przemoc usprawiedliwiło 7,5% badanych. Nie wykluczone więc, że osoby usprawiedliwiające przemoc częściej ją stosują, zaś osoby doznające przemocy nie reagują na doświadczane akty agresji. 11% respondentów uważało, że kary fizyczne są dobrą metodą wychowawczą, a 27% udzieliło odpowiedzi „nie wiem”. Przytoczone dane wskazują, że zachowania przemocowe nadal są silnie zakorzenione w świadomości społeczności lokalnej, co potwierdza fakt, że wartości przypisywane poszczególnym odpowiedziom nie zmieniły się od roku 2013.⁸

Na terenie Gminy Andrychów, głównym wskaźnikiem przemocy domowej jest liczba prowadzonych w rodzinach procedur Niebieskie Karty. Wykres poniżej wskazuje na spadek liczby Niebieskich Kart na przestrzeni sześciu ostatnich lat. Skala zjawiska przemocy domowej zatem jest malejąca. Wpływ na tą tendencję ma zapewne prowadzenie działań zapobiegawczych w rodzinach gdzie interweniowała Policja, która na przestrzeni lat zakładała najwięcej Niebieskich Kart. Kolejnym czynnikiem wpływającym na skalę zjawiska jest zmieniająca się świadomość osób doznających przemocy i wiedza mieszkańców na temat przemocy oraz dostępności pomocy.

Liczba Niebieskich kart w latach 2014-2020

Wykres nr 1. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

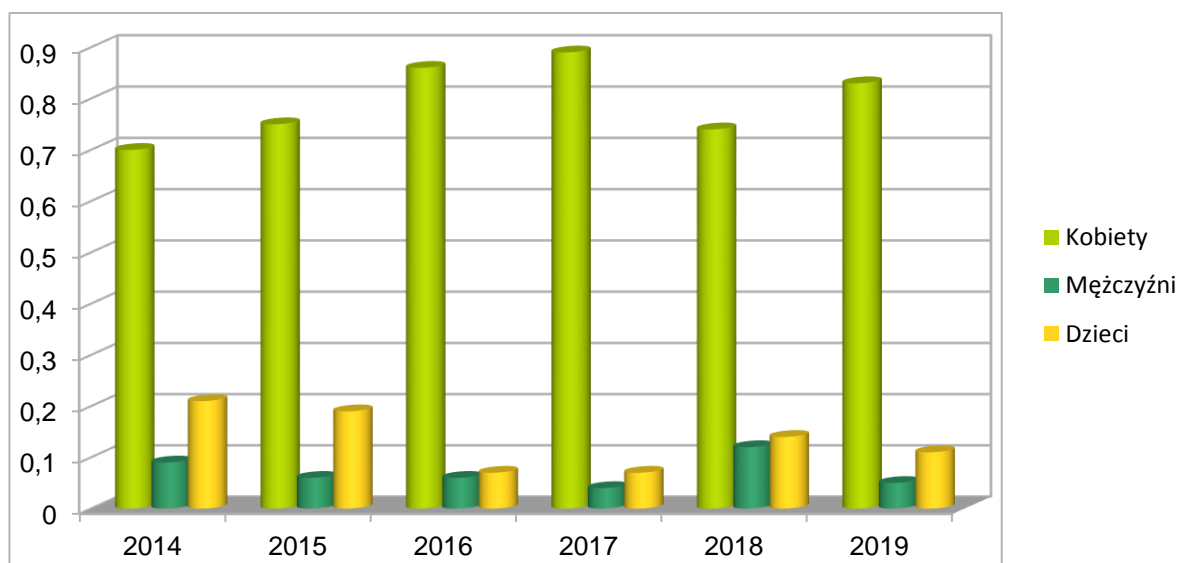
Należy jednak pamiętać, że powyższe dane dotyczą tylko ujawnionych przypadków, a rzeczywista skala z pewnością jest większa.

W Gminie Andrychów najliczniejszą grupę osób doznających przemocy stanowią kobiety. „Liczba ofiar - kobiet jest znacznie większa od liczby ofiar - mężczyzn, również w przypadku osób niepełnosprawnych oraz osób po 60 roku życia.”⁹

Z analizy danych, uzyskanych na przestrzeni sześciu ostatnich lat, w większości (70% do 89%) ujawnionych przypadków przemocy w Gminie Andrychów osobami doznającymi przemocy były kobiety (wykres nr 2). Natomiast, średnio w 13% przypadków do przemocy dochodziło bezpośrednio wobec dzieci.

9 Natalia Stochel, Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, -praca magisterska pod kierunkiem dr Edyty Pindel Akademia Ignatianum w Krakowie

Osoby doznające przemocy w Gminie Andrychów na przestrzeni lat 2014-2019

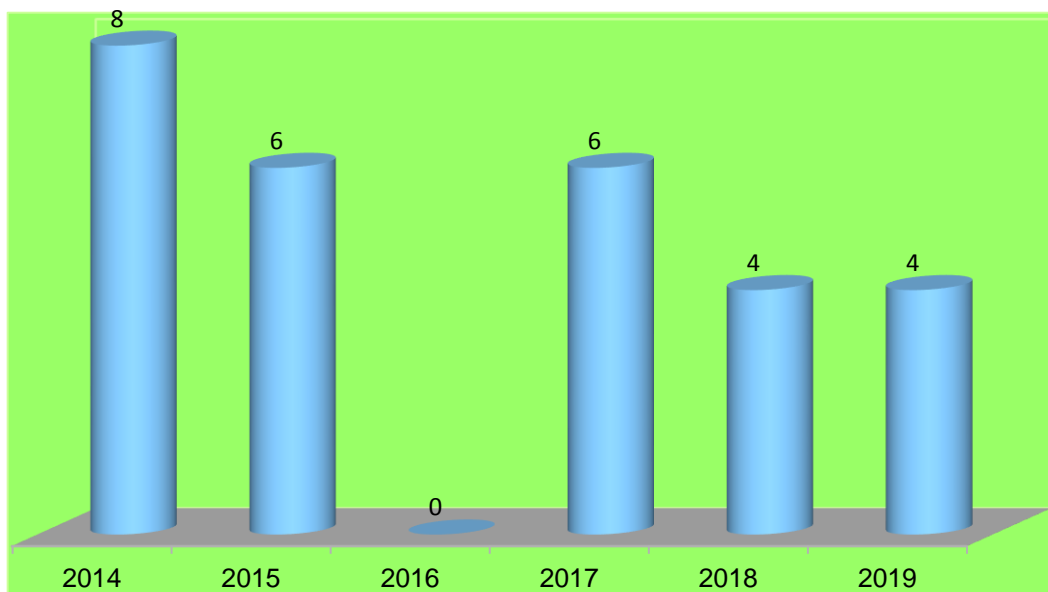

Wykres nr 2. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

Dane statystyczne z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie wskazują, że w 2017 r. w całym kraju na podstawie art. 12a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej odebrano 1 123 dzieci, tj. ok. troje dzieci dziennie, przy czym najmniej umieszcza się u osób najbliższych – 336, najwięcej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych – 421¹⁰. W Gminie Andrychów, w związku z zaistnieniem bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą domową, w latach 2014-2019, zostało odebranych z rodziny 28 dzieci (wykres poniżej).

¹⁰ <https://www.swps.pl/anna-malicka-ochtera/488-strefa-prawa-test/20093-odebranie-dziecka-z-powodu-przemocy-w-rodzinie-w-trybie-art-12-a-ustawy-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie>

Liczba dzieci, które zostały odebrane z rodziny w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia w związku z przemocą domową

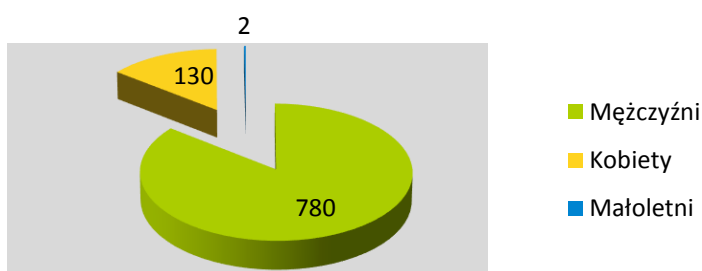

Wykres nr 3. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

Z uwagi na fakt, że do przemocy domowej dochodzi najczęściej w relacji mężczyzna/mąż/ojciec – kobieta/żona/matka, należy zwrócić uwagę na to, że dzieci narażone są na bycie świadkami zachowań krzywdzących.

Charakterystyka osób stosujących przemoc w latach 2014-2019.

Kolumna 1

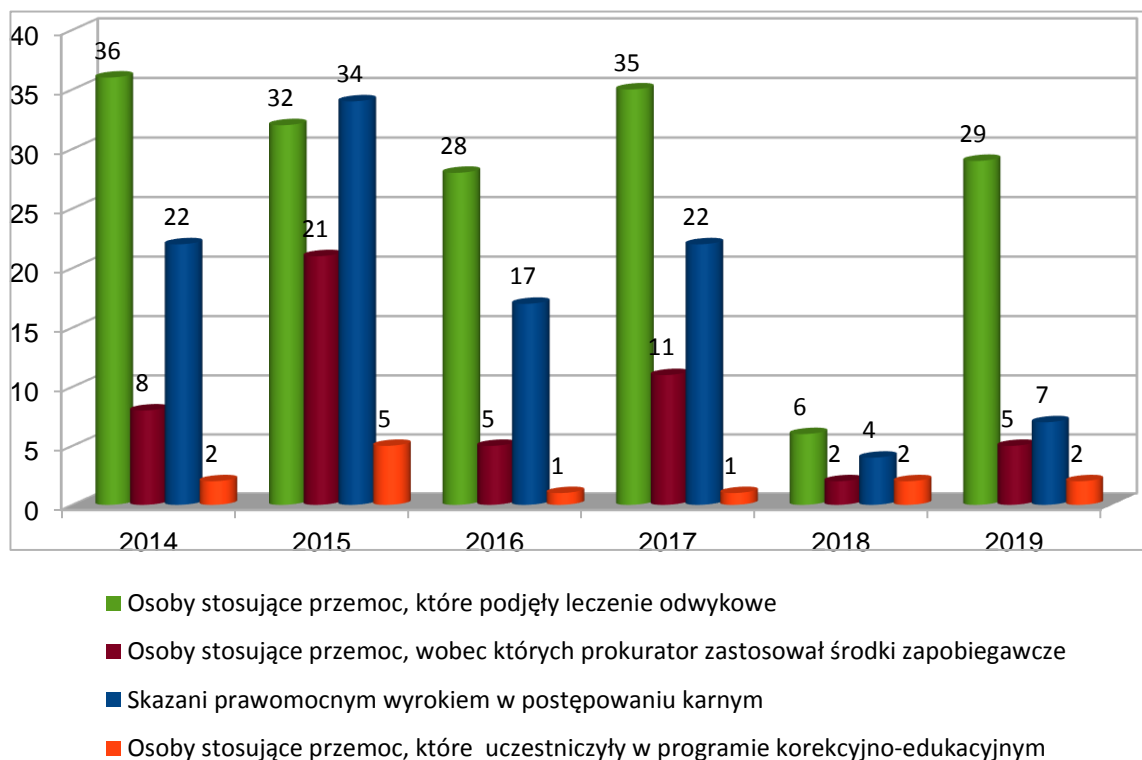

Wykres nr 4. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

Wśród osób stosujących przemoc domową najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni 93 %. Kobiety stanowiły 15 % osób stosujących przemoc domową, a w dwóch przypadkach osoby małoletnie. Główne cechy osoby stosującej przemoc to słabe umiejętności komunikacyjne, dominująca osobowość. Z reguły nie postrzegają siebie jako odpowiedzialnych za swoje zachowanie, potrafią wykorzystywać słabość osób doznających przemocy by nimi manipulować. Często mają wrogie przekonania o członkach rodziny. Stawiają siebie w roli osoby pokrzywdzonej. Duża grupa osób stosujących przemoc nadużywała alkoholu. ¹¹

Działania podejmowane wobec osób stosujących przemoc w ramach procedury Niebieskie Karty obejmowały: rozmowy interwencyjno - ostrzegawcze, monitoring zachowań, motywujące do zmiany zachowań i podjęcia pracy nad zmianą poprzez udział w terapii odwykowej i udział w programie korekcyjno - edukacyjnym. 20% osób stosujących odjęła terapię odwykową (wykres nr 5).

¹¹ Natalia Stochel, Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, -praca magisterska pod kierunkiem dr Edyty Pindel Akademia Ignatianum w Krakowie

Wykres nr 5. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

2. Formy i uwarunkowania przemocy domowej.

Najczęstszą formą stosowania przemocy domowej w rodzinach objętych procedurą Niebieskie Karty na terenie Gminy Andrychów jest przemoc psychiczna przejawiająca się w postaci poniżania, zastraszania, grożenia, wymuszania. Osoby stosujące przemoc psychiczną doskonale zdają sobie sprawę z faktu, że tego rodzaju znęcanie nie pozostawia żadnych widocznych śladów jak to ma miejsce w przypadku przemocy fizycznej, tak więc mają poczucie bezkarności i nie liczą się z konsekwencjami, ponieważ w ogóle nie biorą ich pod uwagę.

Przemoc psychiczna nie jest jedynym rodzajem przemocy występującym na terenie Gminy, jednak dominuje nad innymi formami. Jest też najtrudniej diagnozowaną formą obok przemocy ekonomicznej i seksualnej ze względu na brak wyraźnych śladów jej stosowania, zatajanie problemu przez osoby jej doświadczające. Osobom tym niezmiernie

trudno jest rozmawiać o swojej sytuacji. Osoba doznająca przemocy psychicznej może bardzo długo nie zauważać, jak bardzo jej relacja z agresorem jest patologiczna. Zdarza jej się tłumaczyć osobę znęcającą się nad nią przed innymi nawet twierdzić, że sama zapewne zasłużyła sobie na złe traktowanie. Gdy zaś dojrzeje do tego, by opowiedzieć osobie trzeciej o swojej sytuacji, często ma problem z wyartykułowaniem, co tak naprawdę się u niej w domu dzieje. Dotyczy to zwłaszcza dzieci, całkowicie bezbronnych i zależnych od osób dorosłych.¹²

Z analizy formularzy Niebieska Karta wiadomo, że do przemocy domowej na terenie Gminy Andrychów dochodzi najczęściej wśród rodzin w których:

- występuje problem nadużywania alkoholu,
- występują ciężkie warunki mieszkaniowe i ekonomiczne,
- trwają nawarstwiająca się, nierozwiązane konflikty,
- kumulacja zdarzeń zewnętrznych,
- konflikty z prawem

Zdarzają się również przypadki, gdzie przemoc stosowana jest w rodzinach dobrze sytuowanych, posiadających wysoki kapitał kulturowy i społeczny, jednak odsetek tych rodzin jest znacznie mniejszy.¹³

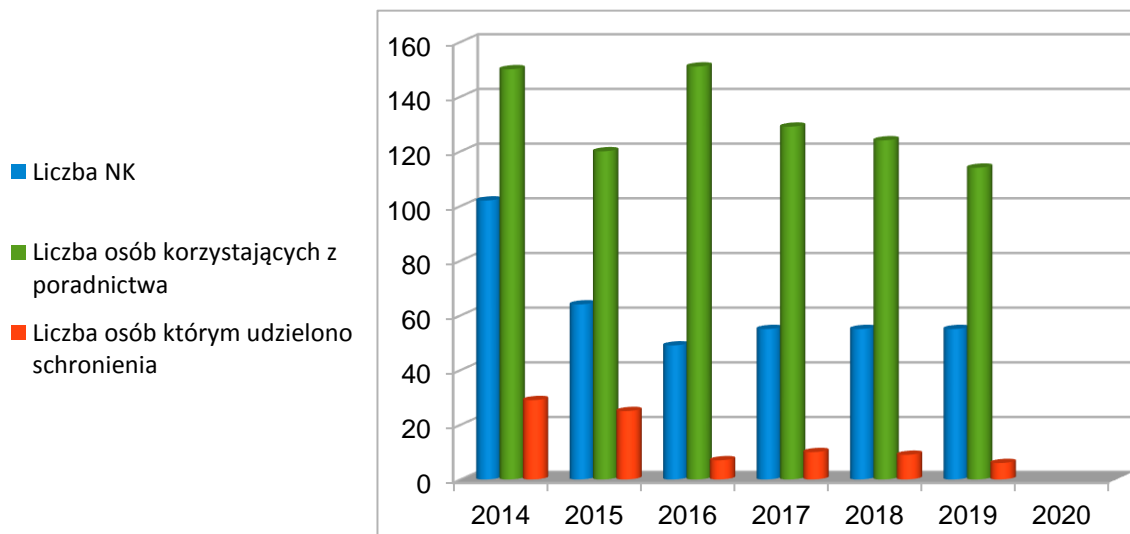
3. Przeciwdziałanie i ochrona osób doznających przemocy domowej.

W ramach realizacji poprzedniej edycji gminnego programu prowadzona była praca socjalna i pomoc specjalistyczna, w tym terapia. Poniższy wykres wskazuje stosunek liczby wszczętych procedur Niebieskie Karty do liczby osób doznających przemocy, którym udzielono pomocy w formie poradnictwa socjalnego, psychologicznego

¹² Natalia Stochel, Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, -praca magisterska pod kierunkiem dr Edyty Pindel Akademia Ignatianum w Krakowie

¹³ Natalia Stochel, Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, -praca magisterska pod kierunkiem dr Edyty Pindel Akademia Ignatianum w Krakowie

i prawnego.

Wykres nr 6. Opracowanie Ośrodek Pomocy Społecznej na podstawie sprawozdań.

W każdej rodzinie, w której prowadzona była procedura NK udzielono poradnictwa socjalnego tj. informacja, przedstawiająca możliwości rozwiązania zgłaszanego problemu ze sfery socjalnej; przedstawienie klientowi informacji o uprawnieniach związanych z jego trudną sytuacją życiową, pomoc w przygotowaniu pism urzędowych, przedstawienie konsekwencji działań, które mogą być przez niego podjęte. W ramach poradnictwa socjalnego przedstawiana jest oferta pomocy specjalistycznej psychologicznej i prawnej.

4. Analiza problemowa SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none">postrzeganie przemocy jako jednego z najpoważniejszych problemów społecznychpostrzeganie alkoholizmu jako jednego z najpoważniejszych czynników ryzyka występowania przemocydoskonalenie zawodowe kadr działających w obszarze przeciwdziałania przemocy	<ul style="list-style-type: none">przeciążenie pracą pracowników Ośrodka Pomocy Społecznej i Policji,obecność stereotypów na temat relacji w rodzinieniskie kompetencje wychowawcze i komunikacyjne w rodzinach,trudna współpraca z instytucjami sądowymi,niski odsetek udziału OSP

<p>domowej</p> <ul style="list-style-type: none"> • kwalifikacje kadry • Zespół Interdyscyplinarny • Punkt Informacji Społecznej • Hostel • specjalna linia telefoniczna • współpraca z dzielnicowymi KP Andrychów • oferta Ośrodka Pomocy Społecznej • wieloletnia kampania społeczna w szkołach „Daj się wyrwać z objęć przemocy” • dodatkowa dostępność pomocy prawnej • dostępność superwizji dla grup roboczych 	<p>w programie korekcyjno-edukacyjnym i terapeutycznym,</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak czasu na dokumentację działań • poziom wiedzy na temat zjawiska przemocy i dostępnej oferty • bierność świadków przemocy domowej • funkcjonowanie w społeczeństwie stereotypów na temat zjawiska przemocy domowej (np. akceptacja swojej sytuacji przez osoby doznając przemocy lub to, że osoby doznające przemocy są odpowiedzialne za doświadczaną przemoc)
<p>Szanse</p> <ul style="list-style-type: none"> • realizacja procedury Niebieskie Karty – doświadczenia w tym zakresie, • rosnąca świadomość społeczna w zakresie problematyki przemocy domowej • szkolenia dla osób pomagających rodzinom, • kompatybilność z Działem Profilaktyki Środowiskowej, • współpraca z organizacjami pozarządowymi i parafiami, • asystentura rodzinna, • specjalizacja usług pomocy społecznej, • interdyscyplinarność działań • współpraca z kuratorami SR w Wadowicach • warsztaty dla rodziców, • profilaktyka skierowana do dzieci i młodzieży • prowadzenie treningów zastępowania agresji i innych rozwijających kompetencje społeczne 	<p>Zagrożenia</p> <ul style="list-style-type: none"> • Utrwalanie w społecznej świadomości, w tym przez media, przekonania o bezkarności przemocy, obniżenie zaufania do instytucji prawa i systemu interwencyjnego • zjawisko przemocy domowej z problemem alkoholowym • niechęć do podejmowania terapii osób stosujących przemoc • dzieci jako świadkowie przemocy domowej • przemoc wobec kobiet • szkodliwe przekonania nt przemocy domowej (tzw. „mity”), • niski poziom kompetencji społecznych w rodzinach • alkoholizm, narkomania • uzależnienia behawioralne, • problemy ekonomiczne rodzin, • wypalenie zawodowe u osób realizujących zadania z zakresu ochrony przed przemocą,

5. Rekomendacje do działań profilaktycznych na terenie Gminy Andrychów

Rekomendacje do działań profilaktycznych na terenie Gminy Andrychów wskazane w ramach Diagnozy problemów społecznych na terenie Gminy Andrychów obejmują:

- w ramach **profilaktyki uniwersalnej** przeprowadzenie warsztatów, zakrojonych na szeroką skalę dla dzieci i ich rodziców, z zakresu Porozumienia bez przemocy. Istotne w profilaktyce przemocy domowej mogą okazać się warsztaty komunikacji np. Jak poprawić komunikację z dziećmi i relacje w rodzinie, Warsztaty umiejętności wychowawczych itp., dla wszystkich rodziców i uczniów w Gminie.

- w ramach **profilaktyki selektywnej** istotne jest, aby nauczyciele w szkołach byli czujni i gdy zauważą objawy przemocy u dziecka otoczyli go opieką i wszczęli odpowiednie działania.

Inną formą działań korzystnie wpływających na poprawę skuteczności i efektywności prowadzonych działań profilaktycznych jest inicjowanie współpracy pomiędzy instytucjami i organizacjami działającymi w obszarze uzależnień, oprócz podnoszenia kompetencji i kwalifikacji kadry specjalistów, rekomenduje się również angażowanie tych podmiotów w prowadzone kampanie społeczne i działalności edukacyjne na rzecz przeciwdziałania uzależnieniom. Rekomenduje się zapewnienie ogólnodostępnej pomocy terapeutycznej dla dzieci doświadczających przemocy.

IV. CELE I REALIZACJA PROGRAMU

Założenia programowe:

1. Interwencja i pomoc w rodzinach, gdzie przemoc występuje.

2. Zapobieganie występowaniu przemocy domowej –

działania profilaktyczne.

3. Podnoszenie jakości pomocy osobom doznającym przemocy.

Część programowa

Program jest skierowany do ogółu mieszkańców Gminy Andrychów, w tym szczególnie do:

- osób doznających przemocy domowej
- osób stosujących przemoc domową
- świadków przemocy

Cele główne programu :

- 1. Ochrona osób doznających przemocy domowej. Pomoc w przewyciężaniu sytuacji kryzysowej oraz w przerwaniu i skutecznym zatrzymaniu cyklu przemocy.**
- 2. Skuteczna interwencja wobec osób stosujących przemoc domową – zakończenie stosowania przemocy.**
- 3. Rozwój specjalistycznej oferty pomocowej dla osób, które doświadczają szkód spowodowanych przemocą domową – kształtowanie współpracy interdyscyplinarnej na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.**
- 4. Profilaktyka przemocy domowej.**

Realizacja Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej w Gminie Andrychów na lata 2021-2026

Realizatorem Programu jest Ośrodek Pomocy Społecznej w Andrychowie. Za realizację poszczególnych zadań odpowiedzialne są instytucje i organizacje wyszczególnione w części programowej (tabela nr 1.). Aby zrealizować postulaty interdyscyplinarności

i kompleksowości programu zakłada się współpracę z: policją, wymiarem sprawiedliwości, jednostkami służby zdrowia, placówkami oświatowymi, organizacjami pożytku publicznego, związkami wyznaniowymi itd.

Program realizowany będzie od dnia jego uchwalenia do 31 grudnia 2026 roku.

Budżet. Program realizowany będzie ze środków własnych Gminy Andrychów, dotacji oraz ze środków pozyskanych z zewnętrznych źródeł. Przewidywany koszt działań planowanych na dany rok realizacji określany będzie w **Preliminarzu działań** przedstawianym Burmistrzowi przez Ośrodek Pomocy Społecznej w I kwartale każdego roku. Program zawiera zadania stanowiące kontynuację działań zawartych w poprzednim programie, jak również wytycza nowe wyzwania, które są zgodne z zasadą realizmu i wykorzystania możliwości i zasobów Gminy. Większość zadań ma charakter zadań stałych, tzn. takich, które wchodzą w zakres indywidualnego planu pomocy rodzinie dotkniętej przemocą. Czas ich realizacji przewidziany jest na okres sześciu lat.

Tab. nr 1. Zadania i instytucje odpowiedzialne za ich realizację

Cel 1. Ochrona osób doznających przemocy domowej. Pomoc w przezwyciężaniu sytuacji kryzysowej oraz w przerwaniu i skutecznym zatrzymaniu cyklu przemocy

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki realizacji zadania
1.	Działalność Gminnego Zespołu Interdyscyplinarnego – Koalicji Przeciw Przemocy w Andrychowie	Burmistrz Andrychowa	2021-2026	uchwała
2.	Planowanie i realizacja działań w zakresie ochrony osób	Zespół Interdyscyplinarny - Koalicja Przeciw	2021-2026	Liczba wszczętych procedur

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki realizacji zadania
	doznających przemocy domowej – stosowanie procedury Niebieskie Karty.	Przemocy		Niebieskie Karty
3.	Prowadzenie pracy socjalnej i poradnictwa specjalistycznego, w tym terapii dla rodzin dotkniętych przemocą (zespół poradnictwa specjalistycznego: psycholog, pedagog, prawnik, pracownik socjalny, konsultant ds. osób niepełnosprawnych, terapeuta , asystent rodziny itp.).	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba osób, którym udzielono pomocy
4.	Zapewnienie schronienia- możliwości izolacji od osoby stosującej przemoc, uzyskania wsparcia emocjonalnego, informacji o przysługujących prawach, instytucjach pomagających rodzinom uwikłanym w przemoc oraz motywowanie do podjęcia działań na rzecz przerwania przemocy dla osób doznających przemocy – prowadzenie Hostelu.	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba osób, którym udzielono schronienia
5.	Organizacja i prowadzenie różnych form wsparcia dla	Ośrodek Pomocy Społecznej Organizacje	2021-2026	Formy oddziaływań Liczba

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki realizacji zadania
	osób doznających przemocy (np. grupa wsparcia, warsztaty). Współpraca z OPP – zlecenie zadań, dotacje na prowadzenie	pozarządowe		organizacji prowadzących działania
6.	Prowadzenie punktu informacji dla osób dotkniętych przemocą domową.	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba osób którym udzielono poradnictwa

Cel 1.1. Działania wobec dzieci i młodzieży z rodzin, w których występuje przemoc.

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki
7.	Socjoterapia dzieci i młodzieży	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba uczestników
8.	Diagnoza, terapia indywidualna i rodzinna	Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna	2021-2026	Liczba osób objętych pomocą

Cel 2. Skuteczna interwencja wobec osób stosujących przemoc domową – zakończenie stosowania przemocy.

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki
9.	Działania interwencyjne i prewencyjne wobec osób stosujących przemoc; rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze, monitoring.	Komisariat Policji w Andrychowie	2021-2026	Liczba Osób Stosujących Przemoc, liczba interwencji Policji

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki
10.	Działania psychoedukacyjno - korekcyjne dla osób stosujących przemoc w zakresie komunikacji i zachowań bez przemocy- warsztaty, treningi, indywidualne i/lub grupowa.	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba osób biorących udział
11.	Kierowanie osób stosujących przemoc domową do grup korekcyjno-edukacyjnych	Zespół Interdyscyplinarny – Koalicja Przeciw Przemocy	2021-2026	Liczba osób, które ukończyły program
12.	Objęcie procedurą leczenia odwykowego osób stosujących przemoc, które wymagają podjęcia leczenia.	Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych	2021-2026	Liczba osób które zostały skierowane do GKRPA

Cel 3. Rozwój specjalistycznej oferty pomocowej dla osób, które doświadczają szkód spowodowanych przemocą domową - kształtowanie współpracy interdyscyplinarnej na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźnik
13.	Szkolenie pracowników instytucji i służb w zakresie rozpoznawania i interwencji w sytuacji przemocy domowej. Superwizja.	Ośrodek Pomocy Społecznej Zespół Interdyscyplinarny	2021-2026	Liczba szkoleń/ Liczba osób
14.	Szkolenia i podnoszenie kwalifikacji kadry specjalistów	Ośrodek Pomocy Społecznej	2021-2026	Liczba szkoleń/osób
15.	Wdrażanie innowacyjnych form pomocy.	Ośrodek Pomocy Społecznej oraz instytucje	2021-2026	Liczba projektów/ liczba osób

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźnik
		działające w zakresie zwalczania przemocy		objętych

Cel 4. Profilaktyka przemocy domowej.

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki
16.	Prowadzenie działań psychoedukacyjnych wśród mieszkańców Gminy w zakresie zjawiska przemocy i radzenia sobie z nim przy współpracy ze szkołami, lokalnymi mediami, kościołem, służbą zdrowia, organizacjami pożytku publicznego.	Zespół Interdyscyplinarny Ośrodek Pomocy Społecznej -Dział Profilaktyki Środowiskowej	2021-2026	Liczba działań liczba osób
17.	Promowanie i rozwijanie umiejętności stosowania przez rodziców metod wychowania bez przemocy (w ramach współpracy ze szkołami oraz przedszkolami – organizacja grup psychoedukacyjnych w szczególności dla rodziców z grupy ryzyka).	Ośrodek Pomocy Społecznej -Dział Profilaktyki Środowiskowej, instytucje oświaty, lokalne media	2021-2026	Liczba osób
18.	Podnoszenie świadomości i wrażliwości	Zespół Interdyscyplinarny, Ośrodek Pomocy	2021-2026	Liczba działań

Lp.	Zadania	Instytucja odpowiedzialna za realizację zadania	Czas realizacji	Wskaźniki
	społecznej wobec przemocy domowej przy równoczesnym podnoszeniu kompetencji w radzeniu sobie z przemocą (treningi, szkolenia) – działalność wolontariacka, edukacja medialna (audycje radiowe, publikacje, konkursy kampanie społeczne, itp.).	Społecznej Radio Andrychów, Nowiny Andrychowskie		
19.	Monitorowanie zjawiska przemocy domowej i ewaluacja programu po każdym roku.	Ośrodek Pomocy Społecznej	2022-2026	Sprawozdanie

Ewaluacja

Program będzie ewaluowany poprzez systematyczną sprawozdawczość (1 raz w roku). Podstawowymi wskaźnikami służącymi do ewaluacji programu są: liczba Niebieskich Kart, ilość interwencji, liczba osób korzystających z hostelu, ilość osób korzystających z poradnictwa specjalistycznego, ilość i rodzaj przeprowadzonych działań profilaktycznych.

Roczne sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej i Ochrony Osób Doznających Przemocy Domowej na lata 2021 – 2026 przedkładane będzie Burmistrzowi do końca I kwartału następnego roku.

BIBLIOGRAFIA:

1. Godne życie bez przemocy. Stowarzyszenie Niebieska Linia. Warszawa 2014
2. Wyprawa PoMoc. Stowarzyszenie Niebieska Linia. Warszawa 2018
3. Przeciwdziałanie przemocy domowej, Jerzy Mellibruda, IPZ PTP, Warszawa 2009
4. Ustawa z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej
5. Małopolskie instytucje wobec problemu przemocy – zalecenia ws. tworzenia lokalnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie i postępowania w sytuacji występowania przemocy.
6. Małopolski program przeciwdziałania przemocy w rodzinie.
7. Krajowy program przeciwdziałania przemocy w rodzinie.
8. Zjawisko przemocy domowej na przykładzie domostw Gminy Andrychów, Natalia Zofia Stochel, praca magisterska Akademia Ignatium w Krakowie
9. Diagnoza problemów społecznych na terenie Gminy Andrychów, Oficyna Profilaktyczna 2017

strony www:

1. <https://www.swps.pl/anna-malicka-ochtera/488-strefa-prawa-test/20093-odebranie-dziecka-z-powodu-przemocy-w-rodzinie-w-trybie-art-12-a-ustawy-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie>
2. Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, październik 2019 roku źródło: <https://static.img.pl/im/5/26198/m26198755,WYNIKI-BADANIA.pdf>)
3. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7114/1/A_Filipek_Wspomaganie_czlowieka_doroslego_w_sytuacji_przemocy_w_rodzinie.

Zespół, który opracował program:
Renata Wronka,
Beata Chrobak
konsultacja:
Ewa Białczyk- Czechowska
Marta Mazur- Nowak